

Foto Thomas Eckerred

*"Garnisonsminnen berättar 19" handlar om
Slaget vid Stäket 1719.
Författare Jaak Kallak*

Jaak Kallak hade Claes Grafström som avdelningschef på Karlberg 1980-81. Det föll väl ut. Jaak njuter nu, efter avslutad åttaårig lärargärning på Försvarshögskolan, en blandning av pension och fortsatt gärning för rikets försvar som ställföreträdande chef för Sörmlands hemvärnsbataljon.

Monumentet på Skogsö

Tänk er att ni åker båt från Stockholm och har passerat i höjd med Fisksätra och glider in i Baggensstäket. Cirka 800 m senare ser ni på styrbord ett fantastiskt monument, allmänt kallad Skogsömonumentet. Vad vill det påminna om?

Foto Holger Ellgard

Under den nationalromantiska eran restes mängder med monument runt om i landet för att påminna befolkningen om storslagna dagar. Så var även fallet med slaget vid Baggensstäket då Föreningen för Stockholms fasta försvar uppförde en fyra meter hög minnessten i röd grovkornig granit alldeles ovanför ångbåtsbryggan på Skogsö i Saltsjöbaden.

VID AFTÄCKNINGEN AF SKOGSÖMONUMENTET.

Foto Nacka lokalhistoriska arkiv

Under stor pompa och ståt invigdes det s.k. Skogsömonumentet den 8 juli 1905 under närvaro av kung Oscar II. Monumentet som hedrar de svenskar som stred vid inloppet 1719 är omgiven av två järnkanoner vilka ursprungligen var riktade mot öster men är i dag riktade mot väster. På monumentets sida riktad mot Baggensstäket står inristat: *Med gud till seger*. På minnesstens andra sida står: *Till minne af Stockholms stads tappre räddare den 13 augusti 1719 Rutger Fuchs och Johan Henrik v. Essen med K. Södermanlands Reg:te samt Baltzar v. Dahlheim med Östgöta Tremänningar Aftäcktes denna sten af H.M. Konung Oscar II den 8 juli 1905*

Sju år efter invigningen överlät Föreningen för Stockholms fasta försvar monumentet till Stockholms stad som gåva mot att de vårdade och underhöll monumentet för all framtid – vilket ägde rum innan Nacka kommun var bildad. Den 14 juni 2007 inträffade nästa överlämnande då fastighetsnämnden i Stockholms stad gav fastigheten Skogsö 2:4 med monumentet till Nacka kommun utan ersättning. På årsdagen av slaget, den 13 augusti samma år, arrangerades den högtidliga gåvoceremonin. Den 17 augusti 2019, 300 år efter slaget, genomfördes en ceremoni med bland andra den ryske ambassadören.

Östgötarnas representant Claes-Henric Löfgren, Kamratföreningens ordförande Bengt Degerman och den ryska ambassadören Victor Tatarintsev efter kransnedläggning
Foto Torbjörn Wirf

Södermanlands Regemente sommaren 1719

Södermanlands regemente som insattes vid Stäket var det "tredje regementet" under det stora nordiska kriget. Det första och mest erfarna föröddes vid Poltava och resterna gick i rysk fångenskap sommaren 1709. Samma höst sattes regementet upp igen utbildades och utrustades, för att sedan vara med och slå dansken vid Helsingborg 28 februari 1710. Ett fantastiskt exempel på återtagande. Regementet överskeppades därefter till Tyskland där man bland annat var med och besegrade en tysk-dansk koalition vid Gadebusch 1712.

Efter slaget blev den svenska armén, i ett senare skede, inringad i fästningen Tönningen. Regimentet tvingades åter att kapitulera i maj 1713 för att sedan gå i dansk fångenskap.

De soldater som ingick i regimentet sommaren 1719 var trots allt väl samövade. Många av regimentets soldater hade deltagit i fälttågen mot Norge 1716 och 1718 där man bland annat ingick i styrkan som stormade skansen Gyldenlöve. Ett antal officerare och soldater hade även deltagit i striderna på kontinenten tidigare under kriget där de råkat vara frånvarande på grund av sjukdomar eller kommenderingar vid kapitulationerna. Rutger Fuchs deltog till exempel i slaget vid Gadebusch 1712 som bataljonchef i Dalregimentet. Han sårades så svårt att han inte ansågs vara värd att ta till fånga. Henrik Johan Von Essen deltog i slaget vid Düna 1701 och slaget vid Fraustadt 1706 där han tillfångatogs, men sedan frigavs.

Rutger Fuchs foto Wikipedia

Det var ett efter omständigheterna väl förberett regemente, med erfarna soldater och chefer som anlände på kvällen den 13 augusti. När knektarna var hemförlovade övades de efter kyrkan av korpralen tillsammans med korpralskapets övriga 23 soldater från bygden. Soldaterna kände varandra även civilt. På Selaön ligger många av soldattorpen i von Essens bataljon som kluster om två till tre granntorp.

Vad ledde fram till slaget vid Södra Stäket den 13 augusti 1719

Sommaren 1719 hade det stora nordiska kriget pågått i 19 år. Det långa kriget utsatte kungariket Sverige för de hårdaste prövningarna hittills i landets historia. 200 000 soldater dog under kriget, flertalet av sjukdomar i läger och fästningar. Utöver detta dog hundratusentals civila av pesten som härjade 1710–1713 samt hungersnöd till följd av missväxt 1708–1709.

Lövö 1718-19

1718 påbörjades fredsförhandlingar mellan Sverige och Ryssland i Lovö på Åland. Tsar Peter den Store hade nått sina krigsmål och ville ha fred med Sverige. Sverige var inte villigt att sluta fred och avträda de av Ryssland ockuperade områdena i Finland och Baltikum. Inga framsteg nåddes. Tsar Peter hotade därför att kommande sommar 1719 skicka 40 000 förhandlare till Sverige över havet.

Den 11 juli 1719 nådde den ryska galärflottan med 27 000 man ombord Söderarms skärgård och Kapellskär. Galärflottan delade upp sig i två avdelningar. En mindre del gick norrut och en större del vände söderut. Städer, skärgårdshemman, bruk och gårdar längs kusten mellan Norrköping i söder och Forsmarks bruk i norr brändes och plundrades.

Hela den ryska operationen genomfördes med militär försiktighet. Starka försvar som vid Gävle, Waxholm och Dalarö undveks. Man brände och plundrade men lät bli att döda människor och bränna kyrkor. Levande människor påverkar beslutsfattare bättre än avlidna i en tid där död är en del av vardagen.

Försvarsförberedelser

I juli 1719 siktades en rysk flottavdelning på Baggensfjärden, men sedan ryssarna bränt Boo gård, seglade de åter ut. Därefter vidtogs försvarsåtgärder under ledning av fortifikationsöversten Baltzar von Dahlheim. Vid Knapens hål sänktes några stenlastade skutor, och vid Stäkets krog anordnades inre försänkningar, bakom vilka grova bommar lades tvärs över sundet; vidare utfördes förhuggningar och ett retranchemang (skottfältsröjning) av skogen vid Knapens hål samt en skans med ett mindre batteri vid krogen.

Karta över Dahlheims försvarsförberedelser

Händelser under dagen den 13 augusti

På morgonen den 13 augusti ros 27 stora galärer och ett antal mindre båtar, på kolonn, in på Baggensfjärden genom Fällströmmen. Larmet går på svensk sida, fienden är i antågande.

Galärstyrkan börjar nu ordna sig för en delad landstigning både norr och söder om Stäketsundet. Detta tog längre tid än beräknat och man var inte klar för avmarsch från stranden förrän cirka klockan 19.00, högst en halv timme före solens nedgång.

Den ryska styrkan väljer att gå längs stranden efter landstigningen på Skogsö och att närma sig Träskängen från Söder längs Skogsöträsk utlopp. Sannolikt för att en svensk tillfällig befästning bemannad med tremänningar från Östergötland och Uppland bakom en grund havsvik låg i vägen, för en snabb framryckning rakt mot Knapens hål. Man är nu kraftigt försenade efter flera sammanstötningar med tremänningar och andra för oss okända problem.

2020-07-06

Sida 7 (10)

Generaladjutanten Filip Tessin som befann sig på Skogsö red i högsta fart de två milen till Stora Sköndal där staben fanns. Efter en kort överläggning, mitt på dagen, beger sig arvfursten Fredrik av Hessen och fältmarskalken Carl Gustaf Dücker med högsta fart till krogen Pungpinan för att ge order till regementschefen överste Rutger Fuchs.

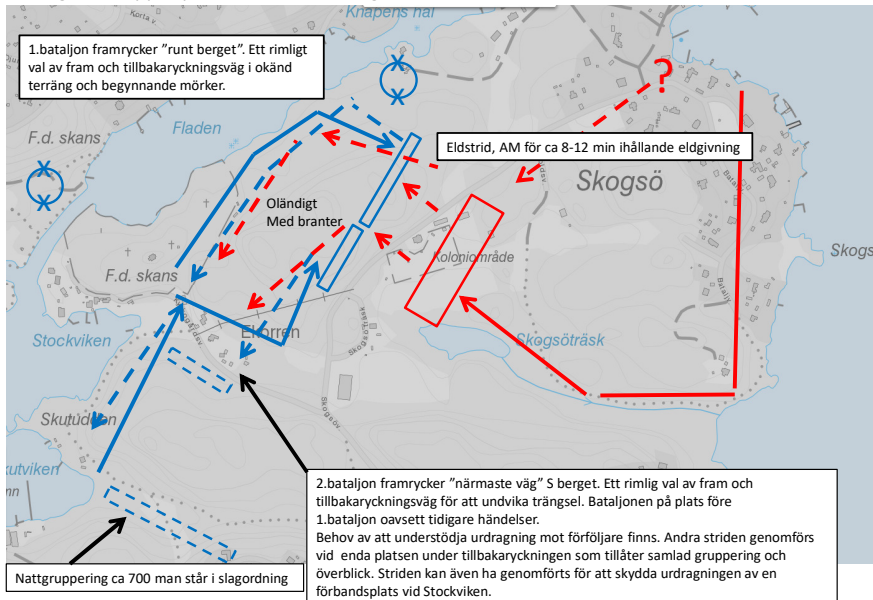
Pungpinan idag. Foto Holger Ellgard

Regementets 2.bataljon avmarscherar ca kl. 15.00 med 350 man mot Skogsö under ledning av överstelöjtnant Henrik Johan von Essen. Arvfursten och Dücker följer med i skydd av bataljonen. Bataljonen nådde Stäkets torp på Skutudden utan att råka i strid. Livbataljon avmarscherar ca en timme senare med 470 man under regementschefen Fuchs ledning. Bataljonen nådde Stäkets torp vid Skutudden sydväst om Stäket ca kl. 20.00 då kvarstod ca 30 min skymning.

Regementet som ställer sig i vägen

Södermanlands regemente framrycker från Stäkets krog, på två täter, för att sammanstråla på åsen norr Träskängen. Livbataljonen går längs Fladen mot Knapens hål och andra bataljon går rakt mot Skogöträsk. Nu är det i det närmast mörkt, terrängen och sikten på platsen omöjliggör noggrann samordning mellan bataljonerna. Båda sidor skriver i sina rapporter att fienden var på plats först. Sannolikt kom båda sidors täter fram tämligen samtidigt. von Essens bataljon råkade i strid först.

Antaget förloppet på kvällen den 13 augusti 1719

Den ryska styrkan på 1800 man från tio olika regementen ställde upp på en bredd av ca 200 m på Träskängen och sörmlänningarna med 800 man på åsen norr om ången. En intensiv eldstrid utbryter på ett avstånd av 70 till 100 m. Efter 10 minuter är den svenska ammunitionen, 24 skott per soldat, nästan slut och den mer än dubbelt så stora fienden trycker på. Rutger Fuchs bestämmer sig för att retirera eftersom det nu är mörkt och luften är fylld med krutrök. Det går inte att leda regementet längre. Båda sidor vill egentligen inte strida i mörker. Det är en prestation att, i totalt mörker i ny terräng, medförande 72 sårade kamrater, rycka tillbaka med en förföljande fiende i hälarna. Man är tvungna att lämna 28 stupade kamrater på stridsfältet. Längs den nuvarande Kyrkogårdsvägen tar man upp striden igen, då avbryts den ryska förföljelsen. Efter den andra striden ställer regementet upp i slagordning 300 m längre väster ut, söder om Skutviken och avvaktar utvecklingen. Under natten tillkommer Dalregementet och Västmanlands Regemente, styrkeförhållandena är nu till svensk fördel. Den ryska styrkan ilastar och lämnar Skogsö nästa dag utan strid.

När striden var slut

Så slutade regementets sista större strid under det Stora nordiska kriget. Vilken sida som vann? Den som seglade i väg mot den uppstigande solen eller den som stod kvar på Skogsö? Mitt råd är att lyfta blicken från en liten äng vid en sumpig sjö. Operativt var det en klar svensk seger, man hindrade ryskt framträngande genom södra Stäket.

Regementet löste sin taktiska uppgift att hindra de ryska soldater som landstigit på Skogsö från att röja sundet från försänkningar innan svenska förstärkningar anlände. Totalt tillfogades den ryska styrkan fyra gånger högre förluster än de egna. Det kanske inte är så ärofyllt att "ställa sig i vägen" för ryssen, jämfört med tidigare beskrivningar av slaget där fienden kastades i havet av ett regementsanfall, men det var vad som var möjligt med gällande styrke- och tidsförhållanden.

Amiral Fjodor Apraksin. Foto Wikipedia

Den kvarvarande frågan är naturligtvis varför Apraksin sökte strid med det svenska försvaret vid Södra Stäket när man fram till nu undvikit strid med organiserade försvar? Vid tidigare framstötter vid Waxholm, Gävle och Dalarö skans undvek man strid och lämnade området när man möts av organiserat motstånd.

En stark drivkraft verkar ligga bakom skeendena på Skogsö. Den 13 augusti genomförs anfallet trots att hemfärden enligt ursprungliga order redan skulle ha påbörjats. 3600 man landsätts, var av 1800 på Skogsö trots kraftiga förseningar och begynnande mörker. Man uthärdar 12% förluster, 104 stupade och 328 sårade, proportionellt nästan dubbelt så mycket som de allierade under första dagen vid landstigningen i Normandie. Striden fortsätter trots mörker och vetskapen om tillkommande svenska förstärkningar.

Med tanke på det allvar som framstöten mot försvaret vid södra Stäket genomfördes med, kan man som sörmlänning ändå hävda att regementet, med viss hjälp, räddade huvudstaden den kvällen.

Utgrävningar på slagfältet

År 2003 initierade Tomas Englund ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt med syfte att öka kunskapen om händelserna vid Baggensstället 1719. Sedan dess har båda slagfälten totalundersöktes, 80% av sundet och en massgrav liksom att okända svenska och ryska arkivhandlingar upptäckts. Undersökningarna bjuder på flera överraskande resultat vad avser exempelvis händelseförlopp, hur sundet var befäst och vilka förband och befälhavare som egentligen deltog i striderna.

Resultatet av utgrävningarna blev att Historiearvmuseet i Nacka (HAMN) skapades. Där får ni veta mer om rysshärjningarna 1719 (<http://ryssharjningarna.se/>) och mycket mer. HAMN är väl värt ett besök!

Historie-
arvmuseet
i Nacka

<https://hamnmuseum.se/>

Tremänningsregementen eller **tremänningar** kallades en del av de reservtrupper som sattes upp under stora nordiska kriget.

Under Karl XII:s ledning mobiliserades vid krigsutbrottet 1700 de av Karl XI omorganiserade regementena. Systemet byggde på att skattebetalare ensamma eller tillsammans avlönade en soldat. Det blev dock genast nödvändigt att utöka armén för att kunna kvarlämna tillräckligt stor styrka i hemlandet. Tre rote- och rusthållare fick slå sig samman för att uppsätta ännu en soldat förutom den ordinarie. Dessa extra knektar bildade på så sätt så kallade tremännings-regementen för såväl infanteriet som kavalleriet.

Foto Johan Nordenberg, Krigsarkivet